

CZIBULA KATALIN

Pozsony színházi élete Mária Terézia korában: színházprogram és a színházkritika kezdetei

Pozsony színházi életében csakúgy három színjátéktípus játszott fontos szerepet, mint a magyarországi színjátszás egészében. A legarchaikusabb forma az iskolai színjátszás, amely amatőröket, diákokat léptetett fel, a főúri színjátszásnak a reprezentációban volt fontos funkciója, a polgári nyilvánosság helyszíne pedig a hivatásos színjátszás volt, amely ekkor elsősorban német nyelven zajlott.

A 18. század második felétől a város igen alkalmas közege a színházi hagyományok ápolásának, hiszen 1764-ben az országgyűlésre ideérkező császári családban talál igényes közönséget, majd miután Mária Terézia lánya, a művelt Mária Krisztina és férje, Albrecht von Sachsen-Teschen magyar helytartó összeházasodnak, Pozsonyban rendezik be állandó udvarukat. Ettől kezdve a város mint Magyarország helytartójának székhelye fontos kulturális funkciót tölt be. Gyakran látogat a városba Mária Terézia is. Ugyanakkor jelentős számban él a városban az elsősorban németajkú polgárság a maga városi közigazgatási rendszerével, intézményeivel. Így Pozsony ebben az időszakban az udvari reprezentációs nyilvánosság és a polgári nyilvánosság helyszíne egyszerre.

A polgári nyilvánosság fontos megjelenési formája, a hírlap és folyóirat-irodalom is a 18. század második felében jelentkezik a városban. Először német nyelven jelenik meg újság, a *Pressburger Zeitung* 1764-ben, majd magyar nyelven 1780-ban a *Magyar Hírmondó* és 1783-ban szlovákul a *Presspûrské Noviny*. Ezek az újságok tekintélyes adatmennyiséget szolgáltatnak a korszak mindhárom színjáték-típusához, egymás mellett szerepelnek az iskolai színjátszás eseményei, a főúri udvarok élete és a hivatásos német színjátszással is fontos kapcsolatot tart fenn, különösen a 70-es évektől.¹ Az alábbiakban ebből a híryanagból a *Pressburger Zeitung* színházi híreit tekintem át az indulás évétől, 1764-től Mária Terézia haláláig, 1780-ig, különös tekintettel a 70-es évek fellendülő színházi életre.

Az újság, csakúgy mint más hírlapok ebben az időben, a híryanagot nem címeikkel ellátva közli, hanem a hírek származásának helyével különíti el egymástól őket. Ugyanakkor viszont vannak állandó, visszatérő rovatai is, amelyek a következők: *Ausländische Begebenheiten, Inländische Vorfälle, Todtenliste von Preßburg, Die*

¹ A *Pressburger Zeitung* színházi híryanagáról l.: CZIBULA Katalin: *Egy ismeretlen drámatörténeti forrás: a XVIII. századi német sajtó*. In: *Iskoladráma és folklór*. A noszvaji hasonló című konferencián elhangzott előadások. Szerkesztette: PINTÉR Márta Zsuzsanna és KILIÁN István. Debrecen, 1989. /Folklór és etnográfia 50./ 41–49.

Preise der Feldfrüchte, később Nachrichten, mely rovat hírdetéseket közöl, és végül nem túl gyakran a Gelehrte Nachrichten rovata. Az újság megjelenésétől fogva folyamatosan tájékoztat a színházi élet híreiről. A világban történő eseményeket az Ausländische Begebenheiten hírei között említi meg, például a francia színész, Mlle. Clairon visszavonulását a színpadról és az egyházzal való konfliktusát, (1765. jún. 15. Nr. 48., szept. 14. Nr. 74., okt. 2. Nr. 79.) Durmont Belloy hatalmas színházi sikerét a „Calais bevétele” című drámával. (1765. ápr. 6. Nr. 28., ápr. 24. Nr. 33., máj. 8. Nr. 37.) Az Inländische Vorfälle rovatban pedig beszámol a Magyarországon illetve a városban történő színházi eseményekről. A Gelehrte Nachrichten rovat határozottan tudományos arculatú, az irodalom beletartozik a profiljába, de a színházművészet illetve annak irodalmi oldala, a drámai irodalom soha nem jelenik meg ott.

A három színház típus közül az iskolai színjátszás tekint a legnagyobb múltra vissza: a pozsonyi jezsuitáknál 1628. úrnapiján bemutatnak egy dialógust „de Figuris Veteris Testamenti Eucharistiam”,² a pozsonyi evangélikus gimnáziumban pedig 1656. november 30-án játszanak egy „Exemplo Dramatico”-t.³ Mária Terézia uralkodása alatt is folytatódnak ezek a színházi hagyományok, az evangélikusok és a jezsuiták az iskolai év eseményeihez kötik a színelőadásokat.⁴

Sőt bővül az eddigi színjátszó iskolák száma az 1747-ben Mária Terézia hívására Pozsonyban letelepedett Notre Dame apácák iskolájával. A Notre Dame apácák színjátszása különös fontossággal bírt:⁵ a királynő által kedvelt franciás műveltség képviselői voltak a többnyelvű Pozsonyban. Rendszeresen rendeztek előadásokat, amelyeken az uralkodó többször is megjelent. Hiszen a császárnő szinte mindig meglátogatta iskolájukat, ha Pozsonyban vendégeskedett. Különösen az 1764-es országgyűlés alkalmával jeleskedett az iskola: júl. 11-én, júl. 20-án és aug. 24-én is bemutattak egy-egy előadást, amelyen a királyi család is részt vett. (1764. júl. 14. Nr. 1., 1764. júl. 21. Nr. 3., 1764. aug. 25. Nr. 13.)

Egy későbbi alkalommal az újság egy rövid declamatio teljes szövegét is közli. (1777. jan. 29. Nr. 9.) A pozsonyi evangélikus gimnázium tanulói adták elő ezt a dialógusban megírt dicsőítő költeményt, amely Mária Terézia kultúrátámogató tevékenységét dicsőíti. A declamatio Balassa Ferenc, a pozsonyi kerület iskoláinak főigazgatója látogatása alkalmával hangzott el.⁶

A főúri színjátszás és a hivatásos színjátszás nem határolható el teljesen egymástól: a színházi előadások egyik kiindulópontja az udvari reprezentá-

² STAUD Géza: *A magyarországi jezsuita iskolai színjátékok forrásai I. 1561–1773.* Bp. 1984. 367.

³ VARGA Imre: *A magyarországi protestáns iskolai színjátszás forrásai és irodalma.* Bp. 1988. 251.

⁴ A pozsonyi jezsuitákról l.: KILIÁN István: *Jezsuita iskolai színjátszás Pozsonyban.* In: *Pozsony – Preßburg – Bratislava. A 700 éves város. Die 700 Jahren alte Stadt. 700-rocné mesto.* Pozsony–Bp. 1994. 107–121.

⁵ PINTÉR Márta Zsuzsanna: *Francia nyelvű színelőadások Pozsonyban a 18. században.* In: *Pozsony – Preßburg – Bratislava. A 700 éves város. Die 700 Jahren alte Stadt. 700-rocné mesto.* Pozsony–Bp. 1994. 122–128.

⁶ Ismertetését l.: CZIBULA: *i. h.* 46–47. (1. sz. jegyzet)

ció.⁷ Ez Pozsonyban is így van: az udvari élet eseményei és a színjátszási alkalmak összekapcsolódnak. Mária Terézia pozsonyi látogatásait, az országgyűlést kísérik ilyen szórakozások,⁸ majd Mária Krisztina és Albert herceg vesznek részt színelőadásokon. Az udvarban azonban nem működik külön színtársulat, hanem a városi színház tölti be ezt a funkciót, a színház annyiban alkalmazkodik az udvari igényekhez, hogy valamilyen módon különlegessé teszi az alkalmat egy illuminációval vagy egy jó darabválasztással. Mária Terézia látogatásakor újrjátsszák a magyar tárgy miatt nagysikerű „Ladislaus von Hunyad” című darabot egy köszöntő beszéd kíséretében. (1775. máj. 3. Nr. 35.)

Rendszeresen működő, valódi kastélyszínházakról szóló tudósításokat is közöl az újság. Az Erdődyek színháza a 80-as években éli virágkorát, a pozsonyi prímasi nyári palotában tartott alkalmi színelőadásokról is tudunk,⁹ és a Grassalkovich kastélyban,¹⁰ a Pálffyak pozsonyi palotájában¹¹ is voltak előadások. A *Pressburger Zeitung* rendszeres előadásokról, szerződöttetett társulatokról is beszámol a 70-es évekből. A főúri és a hivatásos színjátszás nem különíthető el azért sem, mivel a városban működő Karl Wahr vándortársulata¹² az évad befejezése után Eszterháznál, a korszak legjelentősebb nemesi színházában játszik.¹³

A pozsonyi hírlap és a színház kapcsolata akkor válik szorosabbá, amikor 1774-től külön új rovatban jelennek meg a Theatral Neuigkeiten hírei. A kezdeményező valószínűleg a második szerkesztő, Matthias Korabinszky, annak ellenére, hogy Karl Gottlieb Windisch is mutatott némi színházi érdeklődést. Szerkesztősége alatt azonban a tudomány és a kultúra híreire a létrehozott melléklapok szolgáltak, Korabinszky alatt ezek a melléklapok nem léteznek. A színházi hírek rendszeres közlésében nyilvánvalóan szerepe van annak a megélt színházi érdeklődésnek, amely létrehozza az új színházépületet is.¹⁴

⁷ Az udvari reprezentációról l.: CZIBULA Katalin: Az udvari élet hírei a *Pressburger Zeitung* hasábjain. Kandidátus értekezés. Bp. 1994. (Kéziratban)

⁸ Harald KUNZ szerint az 1764-es pozsonyi országgyűlés alkalmával bemutatott darabok a bécsi udvari színházhoz kapcsolhatók. L.: Uő: *Höfisches Theater in Wien zur Zeit der Maria Theresia*. = *Jahrbuch der Gesellschaft für Wiener Theaterforschung* 1953–54. 110–111.

⁹ STAUD Géza: *Adelstheater in Ungarn (18., und 19. Jahrhundert)*. Wien, 1977. 83–84.

¹⁰ Uo. 176–180.

¹¹ STAUD Géza: *Magyar kastélyszínházak. I.* Bp. 1964. 60–63.

¹² A társulat osztrák működéséről l.: KINDERMANN, Heinz: *Theatergeschichte Europas V. Band Von der Aufklärung zur Romantik*. (2. Teil) Salzburg, 1963. 135–136.

¹³ L.: HORÁNYI Mátyás: *Eszterházi vigasságok*. Bp. 1959. 70–110.

¹⁴ A korszak német nyelvű színjátszásának kutatása a század első harmadában élénkült meg, majd a későbbiekben sokáig háttérbe szorult: HEPPNER Antal: *A pozsonyi német színház története*. Pozsony, 1930., BENYOVSZKY, Karl: *Das alte Theater. Kulturgeschichtliche Studie aus Pressburgs Vergangenheit*. Bratislava–Pressburg, 1926. (a színház építéséről l.: 43–49.) és PUKÁNSZKY-KÁDÁR, Jolanta: *Geschichte des deutschen Theaters in Ungarn*. Erster Band Von den Anfängen bis 1812. Schriften der Deutschen Akademie in München. München, 1933. (a pozsonyi közsínház építéséről l.: 41–43). Újabb összefoglaló munka: CESNAKOVÁ-MICHALCOVÁ, Milena: *Premeny divadla. Ino-národné divadlá na Slovensku do roku 1918*. Bratislava, 1981.

Mostantól ebben a rovatban is megjelennek külföldi színházi hírek: a varsói színház építéséről (1774. máj. 7. Nr. 37.), a bécsi (1776. ápr. 10. Nr. 29.), a hamburgi (1775. máj. 10. Nr. 37.), a koppenhágai színház (1776. jún. 8. Nr. 46.) eseményeiről is. Közöl ismertetések szövegkönyvekről, megjelent drámákról (Der Dorf-Jahrmarkt, eine komische Oper: 1776. aug. 24. Nr. 68., Herzens-Ausguß über das Trauerspiel Julius von Tarent: 1776. szept. 11. Nr. 73.)

Az újság részletesen leírja 1776-ban az új színház megnyitó ünnepségét is (1776. nov. 9. Nr. 90. és 1776. nov. 13. Nr. 91.), sőt egy színházi lap szükségességét is felveti: „Einige Liebhaber und Kenner der Bühne sollen sich, wie man vernimmt, entschlossen haben, ein Theatralisches Blatt drucken zu lassen, von welchem alle Monat einige Bögen erscheinen werden.” (1776. nov. 13. Nr. 91.) Erről a színházi újságról egyéb tudomásunk nincsen, nem valószínű, hogy megvalósult volna. Az első színházi lap Pozsonyban csak 1798-ban jelent meg. Jellemző módon akkor is a *Preßburger Zeitung* melléklapjaként.¹⁵

A korszak pozsonyi színházi életének leglényegesebb szereplője valószínűleg Karl Wahr direktor lehetett. Ez az Európát bejárt színész-rendező az, aki rendszeres színházi programot szervez a városban, a rögtönzések helyett a német nyelvterület színházi szokásait követi, és a 70-es években meghatározza a pozsonyi színház bérlésével a város hivatásos, eszterházi működésével a korszak nemesi színjátszását. Nem véletlen, hogy az ő idején jelenik meg a *Theatral Neuigkeiten* önálló rovatként, megépül a közsínház a városban, és felmerül egy színházi folyóirat igénye is. Színháztörténeti szempontból a *Theatral Neuigkeiten* talán legértékesebb része azok a közlések, amelyek alapján egy teljes színházi évad programja rekonstruálható. Így mintegy száz darab előadásáról tudunk, és ezzel az újság eleddig a pozsonyi német színjátszás talán legerjedelmesebb dokumentumának tűnik. A részletes műsorközlés 1774 novemberében indul és 1775 júniusáig folyamatos, majd később 1776–78. között is közöl még színházi adatokat. Ezek a hírek utólag számolnak be a színházi előadásokról. Az újság minden előadás dátumát és címét közli, valamint a szerkesztő gyakran néhány sorban a saját véleményét is hozzáfűzi a bemutatott darabhoz. A repertoár alapján korábban két vélemény karakterizálódott Karl Wahr működésével kapcsolatban: vagy haladó szellemű működését emelik ki¹⁶ mondván, hogy bizonyos darabok előbb kerültek itt bemutatásra, mint akár Bécsben, mások viszont jelentőségét csak abban látják, hogy társulata egyáltalán színházba járásra szoktatja a közönséget, maga a szakmai tevékenység pedig alacsony színvonalú.¹⁷

A véleményalkotáshoz más korabeli hazai társulat műsorával illetve a bécsi repertoárral történő összehasonlítás szükséges. Erre alkalmat is ad néhány más város

¹⁵ SEIDLER, Andrea–SEIDLER, Wolfram: *Das Zeitschriftenwesen im Donauraum zwischen 1740 und 1809*. Kommentierte Bibliographie der deutsch- und ungarischsprachigen Zeitschriften in Wien, Preßburg und Pest-Buda. Wien–Köln–Graz, 1988. 25–26.

¹⁶ HEPPNER: *i. m.* 24–30.

¹⁷ PUKÁNSZKYNÉ KÁDÁR Jolán: *A pesti és budai német színészet története. 1812–1847*. Bp. 1923. 14–17.

színházműsora, amelyet szintén több adat reprezentál. Fontos színházi központ ekkor Pest-Buda is, ahol ugyanúgy vándortársulatok működnek, mint Pozsonyban, sőt ugyanaz a Karl Wahr, aki a pozsonyi színházi életet meghatározza a 70-es években, Pest-Budán is játszik társulatával 1770–71-ben és 1777-ben. A *Pressburger Zeitung* is megemlíti egy helyütt, hogy a társulat a városból a nyári hónapokra Pestre távozik. (1778. máj. 30. Nr. 43.) Az első rendszeres pesti színelőadások is Karl Wahr nevéhez fűződnek.¹⁸ Pest-Buda színházi programját nem ismerjük olyan részletességgel, hogy képet kapjunk egy évről, de a *Gothaer Theatraljournal*, a *Gothaer Theater-Kalender* és néhány egyéb forrás alapján több előadásról tudunk. A pest budai német színészet címkatalógusa¹⁹ lehet az összehasonlítás egyik alapja. Ugyanakkor 1778–79-ből fennmaradt az első magyarországi színházi újság, a nagyszombati kiadású *Theatralisches Wochenblatt*,²⁰ mely a Hülverding-társulat működésével függ össze. Elméleti cikkei és irodalmi szövegei mellett tartalmazza az egész évad programját is. Végül mindhárom színház fontos mintaképe, ideálja lehet a főváros, Bécs színigyakorlata: a város két nagy színházának a Burgtheaternek és a Kärntnertheaternek a programja szintén rendelkezésünkre áll az összehasonlításhoz.²¹

A mellékelt táblázat segítségével illesztettem egymás mellé a négy színházi műsort. Az első oszlopban a dráma címét tüntettem fel, zárójelben a keletkezés eddig tudott idejét, a pest-budai és a bécsi címkatalógus alapján. Ha itt nem szerepel dátum, akkor a katalógusban nem szerepel a darab, és pozsonyi színpadra állítását nem tekintem feltétlenül a keletkezés idejének is. Szerzőt nem tüntetek fel, hiszen a hasonló címek, az átdolgozások sokfélesége miatt egyszerűbb címekkel dolgozni. A második oszlopban a pozsonyi előadás vagy előadások dátuma szerepel: évszámmal, hónappal, nappal. A harmadikban szerepel a pest-budai színház előadása. Mivel a 70-es évekből csak igen kevés adatról van tudomásunk, (ebben a listában összesen 4 ilyen adat van), a 18. század folyamán bemutatott előadásokat tekintem. Így a pest-budai összehasonlítás nem csupán egy, hanem további színtársulatokra is kiterjed. Itt a katalógus alapján évszámot adtam meg, zárójelben pedig az előadások számát az adott időszakban. Több esetben Pest-Budán egy népszerű darabnak a későbbi fordítását, feldolgozását adták elő. Ebben az esetben a pozsonyi előadáshoz időben legközelebb eső újabb feldolgozást tekintem „más” jelzéssel. A negyedik oszlopban a Hülverding társulat nagyszombati előadásának dátuma került: évszám nélkül, hiszen minden előadás 1778-ra tehető, csak nap és hónap jelöléssel.

¹⁸ PUKÁNSZKYNÉ KÁDÁR Jolán: *i. m.* 13–18. Uő.: *Deutsche Theater in Pest und Ofen 1770–1850*. Normativer Titelkatalog und Dokumentation Herausgegeben von Hedvig BELITSKA-SCHOLTZ und Olga SOMORJAI unter Mitarbeit von Elisabeth BERCZELI und Ilona PAVERCSEK Bp. (1996.) Einleitung 11.

¹⁹ L.: BELITSKA-SOMORJAI: *i. m.*

²⁰ Az újság szakirodalmi igen kevés, feldolgozása nincsen, egyetlen ismertetése: KOVÁCS Eszter: *A nagyszombati Színházi Hírlap*. In: *A magyar színház honi és európai gyökerei*. Tanulmányok Kilián István tiszteletére. Szerk.: DEMETER Júlia. Miskolc, 2003. /A régi magyar színház 2./ 247–258.

²¹ ZECHMEISTER, Gustav: *Die Wiener Theater nächts der Burg und nächts dem Kärntnerthor von 1747 bis 1776*. Wien, 1971.

Titel	Pozsony	Pest-Buda	Nagyszeben	Bécs
Die abgedankten Officiers (1770)	1775. 01. 10.	1783–87(2)		K. 1770. 05. 02.
Adelheid von Ponthieu (1773)	1774. 12. 16. v. 17., 18. 1775. 04. 17.	1787		B. 1773. 06. 24.
Adelhaid von Siegmar (1772?)	1774. 11. 13. előtt	1780/81	jún. 27.	K. 1774. 11. 12.
Der allzu gefällige Ehemann (1774)	1775. 02. 20.	1799		K. 1775. 02. 04.
Armut und Tugend (1773.)	1774. 11. 29.			K. 1773. 07. 03.
Barbier von Sevilien (1776)	1777. 07. 28.	1789/90	júl. 26.	
Die Bestehung von Wien	1775. 05. 19.			
Bewerley (1765)	1775. 05. 27.	1799		K. 1766. B. 1768.
Clavigo (1774)	1774. 12. 03., 10.	1786/97(9)	aug. 11., szept. 3.	
Der Deserteur (1770)	1774. 12. 14.	1799	nov. 29.	K. 1770. 11. 19.
Die Deutschen	1774. 12. 08.			
Der Diamant (1772)	1774. 12. 19.	1790–99(2)		
Dona Inez	1775. 02. 11.			
Die drey Arlekin	1774. 05. 19.			
Der Edelknabe (1773)	1774. 12. 06., 14., 18.	1783/98(4)	máj. 30., aug. 22.	K. 1774. 11. 19.
Ehrlich währt am längsten (1774)	1775. 01. 03.	1799		
Der entlarvte Philosoph (1774)	1774. 12. 13.	1799		K. 1774. 12. 03.
Die falschen Werber	1774. 12. 27.			
Die Familie auf dem Lande	1774. 12. 27.			K. 1772. 07. 18.
Frau Mariandel (1773)	1775. 05. 23.			K. 1773. 10. 09.
Der Freygeist (Brawe) (1758)	1775. 01. 28.	1799		
Der Freigeist (Lessing) (1749)	1775. 01. 26.	1799		
Der Furchtsame (1764)	1775. 01. 08.		máj. 31.	K. 1764. 09. 01.
Der geadelte Kaufmann (1772)	1775. 02. 05.	1787		K. 1772. 06. 27.
Die Gefühlvolle (1773)	1774. 11. 13.			K. 1773. 12. 11.
Das gelehrte Dienstmädchen	1777. 08. 30.			K. 1753. 07. 14.
Gemachte Waise	1777. 07. 31.			
Das Gemählde der Dürftigkeit	1775. 02. 13.			
Gianetta Montaldi (1777)	1777. 08. 02.	1783/95(4)		
Das große Beyspiel unsers Kaisers auf seinen Reisen	1778. 10. 04.		okt. 20.	
Der großmütige Kavalier	1774. 05. 12.			K. 1773. 11. 20.

Titel	Pozsony	Pest-Buda	Nagyszeben	Bécs
Der Hagestolz (1772)	1777. 07. 26.			
Hamlet (1778=Schröder)	1774. 11. 15, 1775. 04. 29.	1778 1786/1812(21)	nov. 29. dec. 6.	K. 1773. 01. 16.
Die Hausplage	1774. 11. 17.		júl. 12.	K. 1770. 11. 10.
Hermanns Traum (1778)	1778. 05. 30.	1799		
Die Hochzeit	1775. 06. 10.			
Die Jagdlust Heinrich des Vierten (1769)	1774. 12. 11.	1791/92(3)		B. 1772. 03. 02., K. 1776. 02. 12.
Johann Faust (1775)	1775. 06. 17.	1786/91(3)		
Julie (1766)	1777. 08.			K. 1766. 12. 06., B. 1775. 12. 14.
Der junge Greis	1775. 02. 21., 23., és 26.			K. 1773. 05. 27.
Der Jurist und der Bauer (1773)	1775. 02. 14.	1783/97(10)	máj. 3.	
Die Kandidaten oder Die Mittel zu einem Amte zu gelagen (1748.)	1775. 05. 30.	1799		
Karl der Fünfte in Afrika (1772)	1775. 05. 06., 09.	1791/94(3),1799		K. 1772. 02. 08.
Der Kaufmann in London	1775. 01. 21.			K. 1754.?
Die Kindermörderinn (1776)	1777. 07. 19.	1778–1799(2)		
Die Krone der Tugend und Unsterblichkeit	1774. 05. 12.			
Ladislau Hunyad	1775. 02. 27. és 04. 26.			
Laurette	1775. 02. 02., 04.			
Die Leiden des jungen Werthers	1775. 06. 28.	más 1783/89(5), 99	jún. 6.	
Die Liebhaber nach der Mode (1766)	1774. 11. 20.	1793/1805(3)	júl. 5.	K. 1766. 04. 12.
Lord Windham	1775. 05. 03.			
Macbeth (1772)	1774. 12. 15., 1775. 02. 09.	1790(2)		K. 1772. 11. 03.
Mahomet	1775. 06. 03.	más 1789(3)		B. 1761. 03. 23.
Die Mediceer (1776)	1776. 11. 09., 16.	1778/89(3),99	aug. 26.	
Olivie (1773)	24. Jan. 16. Febr. 1775.	1788/90(5)	júl. 11. , szept. 26.	
Olympie	1775. 01. 07.	1789(2), 99		
Othello oder der Mohr von Venedig	1774. 11. 19.	más 1783/1807(10)		

Titel	Pozsony	Pest-Buda	Nagyszeben	Bécs
Pedro und Inez (1771)	1774. 12. 31.			
Die Probe wahrer Liebe	1775. 04. 23., 24.			
Die Rache (1760)	1775. 04. 22.			K. 1760. ?
Regulus (1767)	1774. 11. 28.			K. 1750. ?
Romeo und Julie (1767)	1775. 01. 31.	1783/1806(13)	júl. 30., okt. 22.	K. 1772. 09. 12.
Roxalane als Brandt	1775. 04. 27.			
Der Ruhmredige (1745)	1774. 11. 24.	más 1799		K. 1761. ?
Der Schein betrügt (1767)	1775. 01. 01.	1789/93(4),99		K. 1768. 10. 15.
Der Schneider und sein Sohn (1775)	1777. 09. 02.	1786/98(10)	máj. 4., 24.	K. 1775. 09. 23.
Die schöne Jüddin	1774. 04. 29. körül			K. 1773. 02. 13.
Die seltsame Eifersucht (1775)	1775. 04. 20.	1799		K. 1775. 02. 18.
Semiramis	1775. 02. 18.	más 1799		B. 1752. 07. 23., K. 1763. 10. 15.
Sie lebt in der Einbildung	1777. 07. 24.			
Soliman der zweyte oder Die drey Sultaninnen (1765)	1775., 01. 17., 05. 13., 1777. 08.	1786/97(3)	dec. 5.	B. 1765, K. 1770. 09. 29.
Sophie oder der gerechte Fürst (1777).	1777. 07. 30.	1786/1807(20)	ápr. 20., júl. 25.	
Der Spieler (1755)	1775. 02. 12.			K. 1755, K. 1766. 11. 22.
Der Spleen (1774)	1774. 11. 13. előtt, 11. 29.	1786(5)	máj. 5., szept. 15.	K. 1774. 09. 03.
Der Teufel steckt in ihm, oder: die seltsame Probe (1774)	1774. 12. 06.	1799	19. máj	K. 1774. 05. 07.
Thamos (1773)	1774. 11. 26.			K. 1774. 04. 04.
Torheit und Betrügerei (1773)	1774. 11. 27.	1799	08. nov	
Trau, schau, wem! (1760)	1775. 01. 22.	1783/95(6)		K. 1769. 07. 29.
Der Tuchmacher von London (1771)	1775. 01. 05.	1773, 1795(3)		K. 1771. 12. 28.
Die Tugend im Bauernhause (1775)	1775. 02. 02., 04., 28.	1799		
Tumelikus	1775. 01. 14., 15.			K. 1774. 12. 31.
Der unglückliche Bräutigam (1772)	1774. 12. 29.		szept. 20.	K. 1772. 10. 17.
Die Übereilung aus Pflicht	1775. 06. 24.			K. 1770. 06. 16.
Der verliebten Zänker (1764)	1775. 04. 18.	1799	aug. 16.	K. 1764. 09. 04.
Der verlorne Sohn	1775. 01. 29.			K. 1760. ?
Verwirrung über Verwirrung (1775)	1775. 02. 25.	1794/97(4)		K. 1775. 02. 25.

Titel	Pozsony	Pest-Buda	Nagyszeben	Bécs
Der Weiberfreund	1775. 06. 22.			
Die Werber (1769)	1774. 12. 04.	1773,1786/87(4)		K. 1769. 11. 04.
Der Westindier (1774)	1774. 12. 23., 1775. 01. 12.	1787/95(4)	ápr. 21., jún. 9.	K. 1774. 10. 29.
Die Wilden	1777. 12. 13.			
Der Zerstreute (1774)	1774. 11. 22.	1790/95(4)	jún. 29., aug. 19., szept. 12.	K. 1776. 01. 06.
Die zwey Geitzigen	1777. 08.			B. 1775. 11. ?.

Az utolsó oszlopban a bécsi előadások dátuma szerepel. A K-val jelzett dátumok a Kärntnertheater programját jelzik. Látnivaló, hogy az esetek döntő többségében e színház bemutatói inspirálják a pozsonyi színház műsorát, míg a Burgtheater programja csak néhány esetben. Ilyenkor B-vel jelzem az ide vonatkozó adatokat.

Ebből az összehasonlításból az olvasható ki, hogy a Wahr-társulat a korszak hivatalos színjátszásának egyik jeles képviselője volt. A 92 felsorolt címadatból 51, tehát az adatok több mint fele egyezik meg a 18. század folyamán Pest-Budán is bemutatott darabokkal. Mint már említettem, ez nem indokolható csupán azzal, hogy Wahr ebben a városban is játszott, hiszen az ő idejéhez csupán 4 adat köthető a táblázatból. Sokkal inkább magyarázható ez a nagyszámú egyezés a nagyobb időhatárral, ill. a több társulat változatosabb műsorával. Reálisabb az összehasonlítás ebből a szempontból a Hülverding-társulat repertoárjával. A bemutatott darabok mintegy negyede, 24 egyezik. 4 dráma van, amit csak Nagyszébenben és Pozsonyban mutattak be (*Das große Beyspiel unsers Kaisers auf seinen Reisen*, *Der Furchtsame*, *Die Hausplage*, *Der unglückliche Bräutigam*). Gyakorlatilag tehát a darabok közel egynegyede, húsz dráma mindhárom színpadon közös. Közöttük olyan lényeges művek, mint a *Barbier von Sevilien*, Goethe *Clavigoja*, a *Hamlet*, valószínűleg Schröder átdolgozásában, a *Die Leiden des jungen Werthers*, a *Romeo und Julie* és a *Der verliebten Zänker* című Goldoni-átdolgozás. (Pozsonyban Shakespeare-től játszószák még a *Macbeth*-et és az *Othellót* is.) A korabeli népszerű drámák közül közkedvelt Brandes *Die Mediceer* c. darabja, amellyel az új pozsonyi színház nyitotta meg kapuit, de négyszer játszották Pest-Budán és egyszer Nagyszébenben is. Engel: *Der Edelknaube* c. darabja is igen népszerű, mindenhol több előadást ér meg. Az ifj. Stephanie-nak két darabját is játsszák, a *Der Spleent* és a *Torheit und Betrügereit*.

A bécsi repertoárral összevetve láthatjuk a birodalmi főváros magyarországi német színjátszásra gyakorolt hatását. Az első pillanatban feltűnik, hogy a pozsonyi előadások több mint felét, 52-t inspirálta valamely bécsi előadás. Sok közöttük még a bécsi bemutató évében vagy az azt követő esztendőben színre került Pozsonyban is (szám szerint 18). A kizárólagos bécsi befolyást kissé kétségessé teszi az olyasfajta adategyezés, mint a *Verwirrung über Verwirrung* című Schrödertől származó Calderón-adaptáció bemutatója, amely egyaránt 1775. február 25-ére esik Bécsben és Pozsonyban. Valószínűleg itt általános régióbéli népszerűségről van inkább szó.

Bár vizsgálatunk kiindulópontja a pozsonyi színjátszás, és a másik két város érintőleges bevonásával csak óvatos kijelentéseink lehetnek a pest-budai és a nagyszébeni előadások bécsi igazodásával kapcsolatban előbbi esetében a túl nagy, utóbbi esetében a túl kicsiny időhatár miatt is, de megkíséreljük összehasonlítani az összes bemutató számát a bécsi bemutatókkal közös előadásokkal. Így tehát Pozsony esetében az 52/92 (56%) arányszámot kapjuk: 92 bemutatóból 52 egyezik meg a két bécsi színház valamelyikében bemutatott darabokkal. Pest-Budán ez az arányszám 29/52 (56%), Nagyszébenben pedig 15/25 (60%). 12 dráma régióban való népszerűségének világos bizonyítéka, hogy mind a négy városban előadták valamilyen változatát. Ezek a következők:

Adelheid von Siegmars – Gebler

Der Deserteur – Sedaine-Brahm

Der Edelknap – Engel

Hamlet – Shakespeare német nyelvű átdolgozása

Die Liebhaber nach der Mode – Heufeld

Romeo und Julie – Weiße átdolgozása

Der Schneider und sein Sohn – Morton-Schröder

Soliman der zweyte oder Die drey Sultaninnen – Favart-Starke

Der Spleen – ifj. Stephanie

Der Teufel steckt in ihm, oder die seltsame Probe – Colman-Reichard(?)

Der verliebten Zänker – Goldoni-Laudes

Der Westindier – Cumberland-Kepner

A csak Pozsonyban játszott darabok közül 24-nek a szerzőjét ismerjük, és csak 10 címben sejthetünk valamilyen rögtönzést. De a 10 darabból is kettő pantomim, egy pedig előjáték (Vorspiel), tehát a rögtönzésre alkalmasabb műfaj. A szerzővel azonosítható darabok a bécsi igazodást mutatják: a legnépszerűbb szerző meszesemenően az ifjabb Stephanie, de több Engel, Weidmann, Weisse és Spiess dráma is műsorra kerül. Karl Wahr maga is ír színdarabot (*Die Übereilung aus Pflicht*), és ismerünk egy színdarabot író színésznőt is, Mme Henselin illetve Mme Seilerin néven (*Die Familie auf dem Lande*). Ezek a darabok a keletkezés évében vagy azt követően egy-két éven belül kerülnek színpadra. Igen ritka a tíz évnél régebben keletkezett darabok bemutatása. Különös viszont, hogy Lessing és Gottsched darabjai teljességgel hiányoznak a pozsonyi repertoárról, holott Nagyszebenben az *Emilia Galottit* (ápr. 28., júl. 4.) a *Miss Sarah Sampson*t (szept. 10., nov. 10) és a *Minna von Barnhelm*t (szept. 17) is bemutatják. Nagy népszerűségnek örvend viszont Goethe *Clavigoja* a klasszikusok közül. Voltaire-t szívesen játszanak Pozsonyban (*Olympie*, *Semiramis* és *Der verlorne Sohn*), és ezek egy részét Pest-Budán is bemutatják.

A *Pressburger Zeitung* színházi híreinek másik érdekessége, hogy a címek felsorolásán túl a szerző ismertető, értékelő megjegyzésekkel kommentálja a bemutatott darabokat. Ezek a kommentárok vonatkoznak a darab irodalmi értékelésére és a színházi előadás körülményeire is. Felhívja a figyelmet a szerző más megjelent darabjára, a bemutatott darab irodalmi forrásaira és a fordítóra. Az előadás körülményei között kiemeli olykor a díszlet, jelmez, a látványosság elemeit, de a színészi játék minőségét sokkal gyakrabban, láthatóan lényegesebbnek tartja. Értékeli Mme. Körnerinn és a direktor Karl Wahr játékát. Mindig említést tesz arról, ha a közönség soraiban megjelenik Mária Terézia vagy Mária Krisztina és Albert herceg.

1774. nov. 22-én, Cecília napján mutatták be a *Der Zerstreute* című darabot, amelyhez ez alkalomból Haydn írt zenét. Az előadás sikeréről így számol be a kritikus:

„Hier wird nur so viel erinnert, daß es vortreflich, ganz vortreflich ist, und daß das Finale auf unablässliches Händeklatschen der Zuhörer wiederholet werden mußte. In demselben ist die Ausspielung aug den Zerstreuten, welcher am Hochzeitstage vergessen hatte, daß er ein Bräutigam sey, und sich daher im Schnupftuche einen Knoten

machen mußte, überaus wohlgerathen. Die Musicirenden fangen das Stück ganz pompos an und erinnern sich erst in einer Weile, daß ihre Instrumenten nicht gestimmt wären." (1774. nov. 23. Nr. 94.)

A *Clavigo* előadásáról írott beszámoló egyesíti magában az irodalmi mű és a színpadi megjelenítés értékelését. Az irodalmi műről a véleménye a következő:

„Hr. Göthe (sic!) wollte ein Stück schreiben, daß das Zeichen des Verfaßers durch jeden Auftritt mit sich führt. Hr. Göthe ließ seine Leute nach dem Buchstaben reden und handeln, wie sie in der Geschichte, die er bearbeitet, reden und handeln. Den Verführer Carlos hat er zugesetzt, zum ungemainen Vortheil des Stücks. Clavigo wäre gar ein abschenlicher Mann, wenn er aus eigenem Triebe so unmenschlich handeln könnte. Clavigo bleibt immer den kennbare Clavigo in der Geschichte, ob ihm gleich Carlos die häßlichsten Flecken abwischt und auf sich nimmt." (1774. dec. 10. Nr. 99.)

A színészek hiteles játékát emeli ki a színpadi feldolgozásból:

„Das Spiel des Beaumarchais (Herr Wahr) bleibt hier unvergeßlich. Er war schrecklich anzusehen, da er im 4 Akt den neuen Rückfall des Clavigo erfuhr, da er ihn über dem Meere zu haben wünscht, da er seiner Schwester Sterbestunde vorsah; er zittirte, er schaumete nicht theatermäßig, sondern natürlich so wahrhaft, wie der gefühlvolle Bruder Beaumarchais, wenn er seine Familie in der Schwester, die er zärtlich sieht, beschimpft sieht, toben muß. Und unsre Marie (Mad. Körnerin) daß verlaßene, verachtete, beschimpfte Mägdchen voll Liebe und edlem Stolze, der sie in den Sarg bringt, wie spielte die?"

A hitelesség fontos szempontként jelenik meg az *Othello*-kritikában is:

„Sie wurden auch alle ungemain gut vorgestellt. Die unschuldige Desdemona (Mad. Körnerin) wührte das ganz Publikum; desto verabschenungwürdiger waren demselben die Gräuethaten des Jago und die Leichtgläubigkeit des Mohren." (1774. nov. 23. Nr. 94.)

1775. febr. 27-én a magyar történelem egy érdekes, akkoriban kedvelt epizódjának, Hunyadi László történetének a drámai feldolgozása ürügyén a jó történelmi dráma megalkotásáról mond véleményt:

„In der ungarischen Geschichte ließt man verschiedene tragische Begebenheiten. daraus vortreffliche, und sehenswürdige Schauspiele auf die Bühne könnten gebracht werden, wenn sich ein Mann darüber machte, der der Sache gewachsen wäre und Genie dazu hätte. Gerichte aber eine solche Materie in unrechte Hände, so wär es beßer, sie bliebe unbearbeitet, als das sie verhunzt würde. Wer sich einer mühsame Arbeit unterziehen will, muß nicht nur die Moral verstehen, und das Menschen Herz kennen, sondern auch die Sitten der damaligen Zeiten sich genau bekannt gemacht haben, um die Charaktere der vorstellenden Personen recht lebhaft schildern und in das gehörigen Licht setzen können." (1775. márc. 15. Nr. 21.)

Összefoglalásként tehát megállapítható, hogy a pozsonyi német nyelvű színjátás a 18. század második felében fellendülésnek indul, és e fellendülésben megpróbálja kihasználni a hasonló közönséghez, tehát a német nyelvű polgársághoz szóló sajtóorgánum ez időszakra tehető megjelenését. A városban fellépő szín-

társulatok bizonyos mértékig alkalmazkodnak a bécsi divatot diktáló két színház repertoárjához éppúgy, mint a régió színi gyakorlatához. A *Preßburger Zeitung*ban megjelenő színházi hírek közül azok a legjelentősebbek, amelyek a színházi folyóiratok, zsebkönyvek hiányát pótolni akarván beszámolókat közölnek a lejárott előadásokról. A közlemények nem szakszerű elméleti felkészültséggel készülnek ugyan, de ez nem is róható fel ekkor a publicisztika műfajában. Viszont a tudósítások sokágú szempontjai mégis a tudatos színházkritika kialakulását segítik elő.

CZIBULA KATALIN

Das Theaterwesen in Pressburg in der Zeit Maria Theresias: Program und der Beginn der Theaterkritik

Die Stadt Pressburg funktionierte im 18. Jahrhundert als die ungarische Hauptstadt, in der die Residenz des Statthalterpaares ihren Sitz hatte. Es waren: Maria Christine, die Lieblingstochter Maria Theresias und ihr Mann, Prinz Albrecht von Sachsen-Teschen. So besuchte auch die Kaiserin oft die Stadt. Hier lebte das Bürgertum in relativ großer Anzahl. Dieses Bürgertum sprach die deutsche Sprache als Muttersprache. Ab den sechziger Jahren herrschte in Pressburg ein reges kulturelles Leben, an dem die höfische Repräsentanten und auch die bürgerliche Öffentlichkeit teilnahmen.

Im Jahr 1764 erschien die erste ungarisch-deutschsprachige Zeitung, die *Preßburger Zeitung*. Diese Zeitung ist eine wichtige Quelle des Theaterwesens. Ab dem Jahr 1774 begann ein neuer Teil in der Zeitung: die *Theatral Neuigkeiten*. Diese zeigte die guten Kontakte zwischen dem Redakteur Matthias Korabinszky und der Theatergruppe. Diese Zeit war der Höhepunkt des deutschsprachigen Theaterlebens in Pressburg: die Gesellschaft stand unter der Leitung von Karl Wahrs und die Schauspieler hatten ein gutes Niveau. In der Stadt wurde das erste Steintheatergebäude errichtet. Folgt man Zeitungsnachrichten, kann man des Repertoire eines Jahres ganz genau rekonstruieren. Die Zeitung vermerkte alle Vorstellungen mit dem Datum und dem Titel und oft fasste der Redakteur seine Meinung in ein paar Zeilen zusammen. Diese Repertoire können wir mit anderen vergleichen (Pest-Ofen, Wien und Hermannstadt).

Die Bemerkungen des Redakteurs zeigen den Beginn der Theaterkritik in Ungarn. Er bewertete einerseits das Drama und den Schriftsteller, schrieb über die Rezeption der Schriftsteller, andererseits artikuliert er seine Meinung über die Vorstellung. Auf diese Weise erfahren wir Details über die Kostüme, das Bühnenbild und die technische Ausstattung. Für den Redakteur ist aber am wichtigsten die Spielkunst der Schauspieler.

Dieser Teil der Zeitung erschien nur von 1774 bis 1779 und enthielt relativ wenige Artikel über das Theater, trotzdem sind es interessante Beiträge zum Theaterwesen in Ungarn.